

Дефиниции на езика на омразата

Орлин Спасов, Фондация „Медийна демокрация“

София, юли 2015 (последна редакция: 06.09.2015)

Преди да проследим някои от основните теоретични аргументи, използвани в дебатите около езика на омразата, нека разгледаме обхвата на понятието. Въпреки широкото разпространение на феномена, липсва универсално приета дефиниция.¹

Един от малкото текстове, който дава експлицитна формулировка, е Препоръка № R (97) 20 на Комитета на министрите към Съвета на Европа до държавите членки относно „речта на омразата“ от 30 октомври 1997 г. В документа словосъчетанието „се разбира като термин, който обхваща всички изразни форми, разпространяващи, подбуждащи към, улесняващи или оправдаващи расовата ненавист, ксенофобията и антисемитизма или други форми на ненавист, основани на нетолерантност, вкл.: нетолерантност, афиширана като агресивен национализъм и етноцентризъм, дискриминация и враждебност срещу малцинства, преселници и хора с имигрантски произход“.²

В настоящето изследване ще се придържахме към тази широко приета дефиниция, въпреки че някои коментатори я намират за прекалено тежка или пък ограничена, защото не обхваща достатъчно оправдаването и насърчаването на езика на омразата, както и не споменава изрично хората с различна сексуална ориентация, с увреждания, възрастните и други уязвими групи. Формулировката в Препоръката също така обвързва твърде тясно дискриминацията и омразата. Експерти по правата на човека посочват, че това може да изключи от обхвата на термина „насърчаването или оправдаването на някои форми на дискриминация [...]“, които обаче не са основани на омраза, а на

¹ За повече подробности виж в Анне Вебер (Weber 2009).

² Виж пълния текст на Препоръката в сайта на Министерството на транспорта, информационните технологии и съобщенията: <https://www.mtitc.government.bg/upload/.../docbg20090309163717.doc> (посетен на 29 август 2015 г.).

друг вид предрасъдъци или интереси (Кънев 2010: 130). Независимо от тези ограничения, дефиницията има добра практическа приложимост. В български текстове, посветени на темата за езика на омразата, тя е широко използвана. Тя е следвана в дейността на Европейския съд по правата на човека. Българският наказателен кодекс на свой ред се придържа към някои основни моменти в нея. С направените уговорки дефиницията придобива работен характер.

Наред с „език на омразата“ и „реч на омразата“, българската практика е утвърдила употребата и на други синонимни или близки по смисъл изрази като „слово на омразата“ „враждебна реч“, „враждебно говорене“. С цел избягване на възможно объркване, породено от смисловите нюанси, в изследването се придържа стриктно към термина „език на омразата“. В англоезичната литература по темата утвърденото понятие е hate speech, но се срещат и други близки по значение словосъчетания като например offensive speech, hateful speech, hatred speech, assaultive speech, words that wound и др.

Обхватът трябва да бъде разширен и извън тясното разбиране за словесно действие. В този смисъл „езикът на омразата“ може да се отнася по-широко и до поведение, жестове, символи и изображения, музика и т.н., които предизвикват същите ефекти. Въведеният в Препоръката на Комитета на министрите диапазон („всички изразни форми“) насърчава подобно разширяване.

В сферата на правото съществуват многобройни определения. В книгата *Езикът на омразата и законът: философско изследване*, Алекс Браун прави преглед на дефиниции, използвани в различни страни, като посочва, че текстовете често са алтернативни един на друг, а понякога дават и противоречиви характеристики на езика на омразата. Браун обобщава най-важните моменти от многобройните формулировки и предлага своя собствена дефиниция:

Реч или друга форма на експресивно поведение, която е в някакъв смисъл тясно свързана с омраза към членове на групи или категории лица, идентифицирани чрез определени приписани характеристики (например раса, етническа принадлежност, националност, гражданство, произход по рождение, минало или настоящо участие във военни конфликти (war record), религия, сексуална ориентация, пола или транссексуална идентичност, увреждане, възраст, външен вид), когато тази връзка е осъществена с познати тропи, свързани с омраза в мотива, съдържанието или ефекта на съответната реч или друго експресивно поведение (Brown 2015: 4-5).

Макар Алекс Браун да подчертава, че тази дефиниция няма претенциите да бъде аналитична, тя дава добра представа за обхвата на третиране на езика на омразата в съвременните правни системи. Други автори обаче смятат, че като единична категория езикът на омразата трудно побира цялото разнообразие от проблеми, с които е свързан. Ето защо някои се съмняват изобщо в релевантността на даваните дефиниции на понятието език на омразата в правен контекст и смятат, че самата категория не е особено полезна. Причината за това се открива в липсата на консистентност в разбиранията за обхвата на феномена, в неговата противоречивост, в съществуването му като силно оспорвана концепция, както и във факта, че във всяка страна са възприети различни подходи (Малик 2012). В някои правни системи понятието език на омразата изобщо не се използва, като вместо него се посочват различни действия като подстрекателство и дискриминация, както и възможни последици от използването на езика на омразата като оскърбление, унижение, обида и др. (Benesch 2014: 21).

В *Енциклопедия на американската конституция* Джон Нокълби дефинира езика на омразата като включващ „комуникации, основани на враждебност или унижаване на индивид или група въз основа на групова характеристика като раса, цвят на кожата, национален произход, пол, увреждане, религия или сексуална ориентация“ (Nockleby 2000: 1277). Нокълби коментира и обхвата на понятието:

Примерите включват изгарянето на кръстове от Ку Клукс Клан, насочени към расови или религиозни малцинства; неприлични телефонни обаждания, заплашващи с насилие срещу жените; епитети, извикани по време на гей шествия; диатриби, публикувани срещу маргинализирани расови или имигрантски групи; обезобразяване на места за поклонение; и тормоз на междурасовите двойки поради расата. Някои биха определили езика на омразата дори още по-широко, за да включат изрази на това, че расата или друга характеристика „маркира личността като подозрителна по отношение на морала или способностите“. Такава дефиниция би обхванала комуникации, толкова широки и разнообразни, колкото стереотипните описания на други групи; описания на жените като по-подходящи за домакинството, но не и за лидерски позиции; абстрактно застъпничество на сегрегацията; „шеги“, стереотипизиращи малцинства; или, накратко, всяка комуникация, която клони към стигматизиране или маргинализация на който и да е индивид или група по причина на една от споменатите характеристики (1277).

Друга, по-компактна дефиниция на езика на омразата, е дадена от Джефри Стоун, отново в *Енциклопедия на американската конституция* (в частта, посветена на Първата поправка): „всеки свързан с преследване (persecutorial), основан на омраза и унижаващ достойнството израз, който предава съобщение за групова малоценност на исторически потисната група“ (Stone 2000: 1056).

Своя дефиниция дава и *U.S. Legal*, американски сайт за правна информация и услуги:

Езикът на омразата е комуникация, която не носи значение, различно от израза на омраза към дадена група, особено при обстоятелства, в които комуникацията е вероятно да провокира насилие. Речта на омразата е подбуждане към ненавист, предимно срещу група лица, определени по отношение на раса, етническа принадлежност, произход, пол, религия, сексуална ориентация и други подобни. Език на омразата може да бъде всяка форма на изразяване, разглеждана като настъпателна по отношение на расови, етнически и религиозни групи, и други отделни малцинства или към жените.³

В последните две дефиниции ясно изпъква идеята от използване на език на омразата да се защитят преди всичко малцинствените групи (с изключение на жените, които формират отделна уязвима категория). Това до известна степен стеснява разбирането на понятието, защото изключва от смисловия му периметър език на омразата, насочен срещу групи, които не са били исторически потиснати. На практика те също често могат да бъдат мишена на подобни езикови действия.

Сузан Бенеш дава по-обща дефиниция:

Като цяло, езикът на омразата е израз, който охулва или стигматизира лице или хора въз основа на тяхната принадлежност към група, която обикновено, но не винаги, е с неизменни характеристики, като етническа или религиозна група. Понякога са включени също и други групи, дефинирани например въз основа на увреждане или сексуална ориентация. Речта може да изразява или подклажда омраза на базата на която и да е определяща черта на малцинство или на коренно население, като етнос или религия - и може също така да очерня хората за друг техен "недостатък" (failing), като техния пол или дори тяхното

³ Достъпно на: <http://definitions.uslegal.com/h/hate-speech/> (посетен на 12 август 2015 г.).

местоположение, както в случая с мигрантите. Когато дадена група е двойно стигматизирана по този начин, става дума за интерсекционалност (Benesch 2014: 20).

Бенеш обръща внимание и на един тревожещ парадокс: въпреки очевидното увеличаване на използването на език на омразата в много страни, липсва консенсус какво точно означава езикът на омразата.

Независимо от липсата на универсално приета дефиниция, в дейността си международните и национални съдебни институции определят критериите за практическо диференциране на езика на омразата, следвайки документи като Европейската конвенция за правата на човека и други основополагащи текстове (виж за повече детайли раздела *Правна рамка по-долу*).

Извън тясно правния контекст са налице многобройни речникови дефиниции на езика на омразата. Например *Dictionary.com* дава следното определение: „език, който атакува, заплашва или обижда лице или група въз основа на национална принадлежност, етнос, цвят на кожата, религия, джендър, джендър идентичност, сексуална ориентация, или увреждане”.⁴ С включването на действия като обидата в обхвата на термина, подобни дефиниции усложняват разбирането на езика на омразата поради факта, че въвеждат в неговия периметър измерение, което често може да бъде и твърде субективно, както и да бъде обект на самостоятелно третиране от закона.

Съществуват и дефиниции, отнасящи се към контекста на специфична комуникационна среда. Например *Американската лига срещу клеветата*, неправителствена организация, базирана в САЩ, дава следната дефиниция на кибер омразата:

Всяко използване на електронни комуникационни технологии за разпространение на антисемитски, расистки, фанатични, екстремистки и терористични съобщения или информация. Тези електронни комуникационни технологии включват интернет (т.е., уебсайтове, сайтове на социални мрежи, „Web 2.0” съдържание, генерирано от потребители, сайтове за запознанства, блогове, онлайн игри, мигновени съобщения и електронна поща), както и други, базирани на компютри и клетъчни

⁴ Достъпно на: <http://dictionary.reference.com/browse/hate%20speech?&o=100074&s=t> (посетен на 19 август 2015 г.).

телефони информационните технологии (като например текстови съобщения и мобилни телефони).⁵

Широкото разпространение на езика на омразата в комуникационните мрежи на социалните медии допълнително усложнява опитите за дефиниране. Появяват се нови и често свързани с използване на език на омразата феномени като например кибер тормозът и др.

Отделно трябва да бъде разглеждано дефинирането на престъпленията от омраза. Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа (ОССЕ) дава например следното работно определение: „1. Всяко едно престъпление, включително посегателства срещу личността или собствеността, при които жертвата, сградата или обектът са избрани на основата на тяхната действителна или предполагаема връзка, принадлежност, причисляване, подкрепа или членуване в група, дефинирана като такава по следния начин - 2. Група, базирана на общи за нейните членове характеристики, действителни или предполагаеми такива, като раса, национален или етнически произход, цвят на кожата, религия, пол, възраст, ментално или психическо увреждане, сексуална ориентация или други подобни“.⁶

Съществуват и всекидневни, ненормативни начини да се говори за езика на омразата. Те отразяват гледната точка на гражданите и степента на тяхната чувствителност при идентифициране на проблема. Подобни определения имат характер на персонални, често по-скоро интуитивни мнения или интерпретации. Понякога те са базирани единствено на личния опит, в други случаи обаче смесват известна правна информираност за понятието със собствени представи за смисловия му периметър. Дълбочинните интервюта, проведени в рамките на настоящето изследване, дават представа за разнообразието и широкия обхват на подобни „дефиниции“. Ето няколко примера:

„Говоренето за другия като за враг, вместо като за неприятел или съперник; говоренето с отрицание“ (АВ).

⁵ Достъпно на: <http://www.adl.org/assets/pdf/combating-hate/ADL-Responding-to-Cyberhate-Toolkit.pdf> (посетен на 9 септември 2015 г.).

⁶ Виж сборника *Съдебна практика по приложението на закона за защита от дискриминация* (2010), КЗК, София, достъпно на: <http://bgconv.com/docs/index-23583.html> (посетен на 14 септември 2015 г.).

„За език на омразата може да бъде посочена всяка негативна кампания, която се води спрямо някой опонент, било то бизнес опонент, конкурент, политически съперник и т.н.“ (ГБ)

„Да изразяваш омраза към другия, а да не съзнаваш, че всъщност мразиш себе си“ (МБ).

„Всяка грубост, проявена чрез езика към някаква група или индивиди. Може да е към определена група хора, може да е и към конкретни личности“ (МД).

„Всичко негативно, което може да се изкаже, само защото съответният индивид или индивиди принадлежат към различна от този, който пише или говори, раса, пол или индивидуалност, политически убеждения, всичко това може да бъде квалифицирано като език на омразата“ (СТ).

Макар и да не са дефиниции в тесния смисъл на думата, тези описания дават ценна информация за нагласите към езика на омразата. Всъщност те повече или по-малко, макар и най-често по несистематичен начин, се доближават до ключови моменти, съдържащи се и в нормативните определения. Същевременно включването на „говоренето с отрицание“, „негативна кампания“, „всяка грубост“ и т.н. в сферата на езика на омразата показва с колко неясни граници може да е мисленето за него. Много от дълбочинните интервюта показват, че на всекидневен ниво е налице тенденция към разширяване на смисъла на понятието и поради това идентифицирането на различни изрази и действия като омраза е значително по-широко, отколкото в правната сфера. Това създава и високи очаквания; вероятно това е и най-честият източник на масово разочарование, когато „очевидни“ прояви на език на омразата, например в медиите, остават несанкционирани от съда, защото не се вписват в нормативните дефиниции. От всекидневна гледна точка последните често изглеждат твърде тесни.

Въпросът за определянето на езика на омразата и на ограниченията на свободата на изразяване, особено в нормативен план, не е самоцелен, нито чисто теоретичен. Той има важни приложни аспекти. Както посочва Рафаел Коен-Алмагор, „твърде неясно и прекалено широко определение може да доведе до административни злоупотреби от страна на правителството в опита си да заглуши "неудобни" възгледи. Едно неточно определение може да има лавинообразен ефект, проправяйки пътя за синдром, при който свободата на

словото може да стане по-скоро изключение, отколкото правило. Освен това ограниченията не могат да бъдат случайни. Трябва да търси критерий, който [...] да бъде подходящ за редица случаи, които обхващат различни видове реч (расистка, етническа, религиозна и т.н.)” (Cohen-Almagor 2001: 3). Неяснотата по отношение на разбирането на езика на омразата може да води до ситуации, в които законите за езика на омразата се използват „за атака на малцинствата, вместо за тяхна защита” (Benesch 2014: 20).

Наличието на много и различни дефиниции ясно показва, че намирането на идеалните баланси е трудно и трябва да бъде разглеждано по-скоро като процес. Езикът на омразата е сложна и противоречива категория, чието идентифициране и санкциониране зависи в голяма степен от контекста на използване. В много случаи трудността за изготвяне на универсална дефиниция отразява различията в историческото формиране на правните системи и на законовите подходи, както и – в случая със САЩ и ЕС – някои концептуални разлики в подхода към рестрикциите, налагани над словото, свързано с изразяване на омраза.

Библиография

Кънев, Красимир (2010). Словото на омраза. В: Кънев, К. (ред.) *Свободата на изразяване*, Сиби, София.

Малик, Кенан (2012). Защо словото на омразата не бива да бъде забранявано. В: *Либерален преглед*, 09 Май 2012, достъпно на: <http://www.librev.com/index.php/discussion-politics-publisher/1592-2012-05-09-00-37-29> (посетен на 21 август 2015 г.).

Benesch, Susan (2014). Defining and diminishing hate speech. In: *State of the World's Minorities and Indigenous Peoples 2014*, достъпно на <http://www.minorityrights.org/12473/state-of-the-worlds-minorities/mrg-state-of-the-worlds-minorities-2014-chapter02.pdf>, (посетен на 6 септември 2015 г.).

Brown, Alex (2015). *Hate Speech Law: A Philosophical Examination*, Routledge.

Cohen-Almagor, Raphael (2001). *Speech, Media and Ethics. The Limits of Free Expression*. PALGRAVE.

Nockleby, John (2000). Hate Speech. In: Levy, L. W. and Karst K. L. (eds.) *Encyclopedia of the American Constitution*, Macmillan Library Reference, New York.

Stone, Geoffrey (2000). First Amendment (Update 2). In: Levy, L. W. and Karst K. L. (eds.) *Encyclopedia of the American Constitution*, Macmillan Library Reference, New York.

Weber, Anne (2014). *Manual on Hate Speech*, Council of Europe Publishing, Strasbourg.

Този текст е създаден с финансовата подкрепа на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България по Финансовия Механизъм на Европейското икономическо пространство. Цялата отговорност за съдържанието на текста се носи от Фондация „Медийна демокрация“ и при никакви обстоятелства не може да се приема, че този текст отразява официалното становище на Финансовия механизъм на Европейското икономическо пространство и Оператора на Програмата за подкрепа на неправителствени организации в България.